

Joan Sales i la traducció d'*El Crist de nou crucificat*, de Nikos Kazantzakis

Joaquim Gestí

Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Traducció i d'Interpretació
08193 Bellaterra (Barcelona)
jgesti@gmail.com

Resum

La literatura neogrega va tornar a Catalunya gràcies a la publicació de la novel·la de Nikos Kazantzakis *El Crist de nou crucificat*, en versió de Joan Sales, dins de la col·lecció «El Club dels Novel·listes». L'esforç de Sales i del grup d'intel·lectuals que van prendre part en aquest important projecte de represa cultural va començar a donar fruits durant la dècada dels seixanta tant en el camp de la creació literària com en el de la traducció. *El Crist de nou crucificat*, «una de les màximes novel·les cristianes de tots els temps» en paraules de Sales, aparegué l'octubre de 1959. Des de llavors, fins al 1980, la novel·la fou reeditada nou vegades, gairebé una edició cada dos anys, fet que demostra la gran acollida que va tenir entre els lectors.

Paraules clau: Joan Sales; Nikos Kazantzakis; història de la traducció a Catalunya; traducció del grec modern al català; literatura catalana; literatura neogrega.

Abstract

Modern Greek Literature returned to Catalonia thanks to the publication of Nikos Kazantzaki's novel *Christ re-crucified*, in a version of Joan Sales, in the collection «El Club dels Novel·listes». The effort by Sales and the intellectual group who took part in this important project of cultural renewal, began to bear fruit during the sixties, both in the field of literary creation as in that of translation. *Christ re-crucified* «one of the most important Christian novels of all time», according to Joan Sales' words, appeared in October 1959. From then until 1980, the novel has been reprinted nine times, almost one edition every two years, which is to show the wide acceptance the book had.

Keywords: Joan Sales; Nikos Kazantzakis; history of translation in Catalonia; Modern Greek-Catalan translation; Catalan literature; Modern Greek literature.

L'any 1959 la literatura neogrega torna a Catalulunya gràcies a la publicació de la novel·la de l'escriptor cretenc Nikos Kazantzakis *El Crist de nou crucificat*,¹ en versió de Joan Sales.² Una reparició que es produeix amb un cert retard respecte a Europa³ i de manera fragmentària. Les causes d'aquest retard són, d'una banda, la situació política i cultural de Catalunya durant la dictadura franquista i, de l'altra, la lenta incorporació de la mateixa literatura neogrega a Europa, iniciada a partir dels cinquanta. Fragmentàriament perquè l'interès per les lletres neogregues durant més de dues dècades se centrà quasi exclusivament en dos autors, Kavafis i Kazantzakis. I tanmateix, la traducció d'aquests dos autors en un moment de represa cultural, ha acabat ocupant un lloc preminent dins de la història de la traducció catalana.⁴

Després d'anys de prohibició i persecució, la llengua catalana comença una tímida recuperació pel que fa a la seva producció literària. La literatura en català i les traduccions reprenen l'activitat a finals dels cinquanta, tot i que d'una manera anòmla i plena de dificultats. L'esforç de Joan Sales i del grup d'intel·lectuals d'«El Club dels Novel·listes» comença a donar fruits durant la dècada dels seixanta tant en el camp de la creació literària com en el de la traducció. Fou ell qui repregué la traducció neogrega amb la versió d'*El Crist de nou crucificat* que es publicà l'octubre de 1959. Des de llavors, fins al 1980, la novel·la fou reeditada nou vegades, gairebé una edició cada dos anys, fet que demostra la gran acollida que va tenir entre els lectors.

Aquest èxit va fer possible que l'any 1965 es publicés una altra obra de Kazantzakis, l'*Alexis Zorbàs*,⁵ traduïda per l'hel·lenista Jaume Berenguer Amenós. Posteriorment, aparegué la versió d'una obra menor, *el Simposi* (1990).⁶ Les nou reedicions d'*El Crist de nou crucificat* demostren l'enorme difusió que tingué en un moment crucial de la història cultural de casa nostra.

* * *

Nikos Kazantzakis va néixer a Hiràklion, Creta, el 1883, durant els anys de violents enfrontaments dels grecs de l'illa que maldaven per posar fi a la dominació otomana

1. KAZANTZAKIS, N. *O Xριστός ζανασταυρώνεται*. Αθήνα: Δίφρος, 1954.
2. KAZANTZAKIS, N. *El Crist de nou crucificat*. Traducció de Joan Sales. Barcelona: Club Editor, 1959.
3. KAZANTZAKIS, N. *Griehische Passion*. Deutsch von Werner Kerbs. Berlín: Grunewald Herbig, 1951.
 - *Le Christ recrucifié*. Traducció francesa del grec de Pierre Amandry. París: Plon, 1954.
 - *Cristo de nuevo crucificado*. Traducció castellana del francès de José Luís de Izquierdo Hernández. Buenos Aires: Lohlé, 1954.
 - *Christ recrucified*. Traducció anglesa de Jonathan Griffin. Cassirer: Faber, 1954.
 - *Cristo di nuovo in croce*. Unica traduzione autorizzata dal neo-greco di Mario Vitti. Milano: A. Mondadori (Medusa), 1955.
4. Sobre la història de la recepció i la literatura neogrega: GESTÍ, J. «Traduccions catalanes de literatura neogrega (1881-2003)». *Quaderns. Revista de Traducció*, 11 (2004), p. 159-174.
5. KAZANTZAKIS, N. *Alexis Zorbàs*. Traducció i pròleg de Jaume Berenguer Amenós. Barcelona: Vergara, 1966.
6. KAZANTZAKIS, N. *Simposi*. Traducció, pròleg i notes d'Alexis Eudald Solà. Barcelona: La Llar del Llibre, 1990.

i adherir-se a la nova Grècia sorgida de la Guerra de Independència, el 1821. Fou un període convuls que durà diverses dècades (fins a la independència definitiva, el 1912) i que tingué, sobretot als primers anys (1898-1900), un fort ressò a la premsa europea de l'època. Un record mític d'aquella revolta queda reflectit en la novel·la *Kapetan Mikhalis (El capità Mikhalis)* que Kazantzakis va escriure quatre anys abans de morir, el 1953. A Catalunya aquests fets es conegueren a través dels diaris, en part gràcies a les també convulses circumstàncies polítiques, socials i culturals que travessava el país en relació amb Espanya i la seva política interna (intransigència davant del fet històric diferencial) i externa (la política que menà a la pèrdua definitiva de les colònies d'ultramar). Els partits catalanistes i la premsa afí als seus postulats endegaren una campanya de defensa de la revolta cretenca que pretenia reivindicar un status nou per a Catalunya a través de la reivindicació del dret de la independència de l'illa grega.⁷ La campanya tingué un cert ressò a Madrid, si hem de fer cas de les reaccions furibundes que es produïren tant a la premsa com al mateix govern central.⁸

Nascut dins d'una família de comerciants benestants, l'any 1902 Kazantzakis es trasllada a Atenes i es matricula a la facultat de dret. Acaba els seus estudis l'any 1906 i comença a publicar els primers textos a la revista *Pinakothiki*, amb el pseudònim de *Karma Nirvana*, nom que demostra la ja primerenca fascinació per l'ascètica i les religions orientals, sempre presents a la vida i l'obra de l'escriptor. Aquell mateix any se'n va a París a continuar els estudis de dret i assisteix als cursos de filosofia d'Henri Bergson, de qui rep una gran influència intel·lectual i ètica. L'any 1917, una mica decebut de tantes quimeres metafísiques i meditacions budistes, sent la necessitat de passar a l'acció pura per tal de canviar el món. D'aquesta època és la trobada amb Giorgos Zorbàs —futur heroi de la novel·la homònima—, un personatge extravagant, espontani i ple de vida que fascinarà Kazantzakis i que, com el mateix autor confessarà, «li ensenyà a estimar la vida i a no témer la mort».⁹ Plegats iniciaren l'explotació d'una mina de lignit, empresa que fracassà completament.

L'any 1919 entra a formar part del govern de Venizelos¹⁰ en qualitat de director general del Ministeri d'Assistència Social, amb l'encàrrec de repatriar cent cinquanta mil grecs del Caucas, cosa que féu amb èxit

7. La *Veü de Catalunya* publicà el 14 de març de 1897 un número pràcticament monogràfic dedicat a la qüestió de Creta, que contenia un editorial en defensa dels drets dels cretencs en la seva lluita contra l'opressor turc, escrit per Narcís Verdager Callís, un «Himne á la Grecia, compost en versos provenzals per en Frederich Mistral, y traduhit al catalá mot per mot», un comentari crític de Narcís Oller, cartes d'adhesió i manifestos a favor de la causa cretenca i de la intervenció militar del rei dels hel·lens, Jordi I, per part d'Antoni Rubió i Lluch i Antoni Sunyol, i el missatge adreçat al rei de Grècia i lliurat al cònsol de Barcelona, en nom de gairebé cinquanta entitats civils i culturals catalanes que expressaven la seva solidaritat amb el poble de Creta.

8. VERDAGUER I CALLÍS, N. «Editorial». *La Veü de Catalunya* (14-3-1897), p. 1. S'hi criticava, entre altres reaccions, la clausura de *La Reinaixença* i l'empresonament del seu director, Pere Aldavert.

9. KAZANTZAKIS, N. «Pròleg». A: KAZANTZAKHIS, N. *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Αθήνα: Δημητράκος, 1946. p. 2.

10. Eleftherios Venizelos (1864-1936), cap del partit lliberal grec i pare de la *Gran Idea*, el pensament polític que reivindicava el retorn dels territoris d'influència grega anteriors a la dominació otomana. Francesc Cambó, que el conegué personalment ens ha deixat una anàlisi molt aguda d'aquest polític a: CAMBÓ F. *Visions d'Orient*. Barcelona: Editorial Catalana, 1924, p. 101-107.

A partir de 1920 comença una època de fermentació espiritual, mentre es dedica simultàniament al periodisme i a la traducció d'obres d'autors clàssics al grec modern. Això li permeté subsistir i viatjar per tot Europa, inclòs l'Estat espanyol, que visità tres cops: el primer l'any 1926, quan tingué el primer contacte espiritual amb un altre cretenc il·lustre, el Greco; l'any 1932, visità Madrid, on conegué i freqüentà escriptors com Juan Ramón Jiménez (amb qui inicià una forta i llarga amistat), Valle-Inclán, Jacinto Benavente o Federico García Lorca. Tornarà l'any 1936, a l'inici de la Guerra Civil per visitar Miguel de Unamuno i entrevistar-se, com a periodista, amb el general Franco.¹¹ Aquest pelegrinatge europeu acaba amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial, amb l'ocupació de Grècia per part dels alemanys, l'any 1942, i la posterior Guerra Civil. Intentà reconciliar les dues posicions ideològiques (monàrquica i marxista) que provocaren aquell enfrontament fratricida, però s'hagué d'exiliar voluntàriament, incomprès i proscribit per l'església ortodoxa, a París. Kazantzakis morí el 1957, a setanta-dos anys d'edat, a Freiburg, sense arribar a gaudir del reconeixement de la seva obra, que el convertiria pòstumament en un dels màxims novel·listes del nostre temps.

Literàriament Kazantzakis pertany, juntament amb Kavafis i Sikelianós, al grup d'escriptors grecs que Mario Vitti anomena «les grans vocacions del decadentisme».¹² Tot i tractar-se d'escriptors completament diferents, la idea de concebre la vida també com una forma d'art els uneix dins del decadentisme regnant a l'Europa de fi de segle. Hereus d'una estètica romàntica, s'imposaren una identificació entre artista i obra, per tal de superar el pessimisme de l'existència humana. Tal com assenyala Berenguer Amenós al pròleg d'*Alexis Zorbàs*:

Kazantzakis es val de la creació de personatges, d'herois que personifiquen cadascun d'ells un aspecte de la lluita, individual o col·lectiva, de l'home per una existència i un món millors. Però tots aquets herois... participen del sentit tràgic de Kazantzakis, perquè en tots ells hi ha un sentiment de fallida, de frustració, de desproporció entre l'ideal que els empeny i els fins que aconsegueixen. Més encara: en gairebé tots ells, s'hi veu reflectit llur propi autor, com a combatent o espectador de la «inutilitat del combat», de la catàstrofe irremediable de tots els esforços humans. És inútil el combat, no hi ha esperança.¹³

La recerca ètica i estètica de Kazantzakis el portà de seguida a interessar-se per la literatura europea del moment, en contrast amb el que passava a Grècia, on els autors de més anomenada encara conreaven gèneres literaris que giraven entorn de la nova Grècia sorgida de la independència, d'esquena als moviments intel·lectuals europeus. Això féu que les seves primeres obres, tan poètiques com teatrals o en prosa, no aconseguissin cap mena de ressò al país. A més, no deixa de ser curiós i irònic que un defensor de l'ús de la llengua demòtica en la literatura com ell fos

11. Fruit d'aquest contacte amb Espanya, Kazantzakis va escriure el llibre de viatges *Viatjant per Espanya* (1938).
12. VITTI, M. *Storia della letteratura neogreca*. Torí: ERI, 1971, p. 306-328.
13. BERENGUER AMENÓS, J. «Presentació». A: *Kazantzakis Nikos. Alexis Zorbàs*. Barcelona: Vergara, 1965, p. 15.

criticat, no sols pels defensors de la llengua purista, sinó, i fins i tot amb més virulència, per molts dels que havien lluitat a favor de l'ús de la llengua popular. Se l'acusava d'haver exagerat en tots els sentits les peculiaritats i la riquesa de modismes de la llengua popular: en la sintaxi, en la gramàtica, en la pronunciació o en la tria de mots. Es considera que el seu gran poema *L'Odissea* —gran en qualitat, però també en extensió: més de 33.000 versos heptasil·labs —introdueix gairebé dues mil paraules desconegudes pels grecs instruïts, que no sabien en canvi que es tractava de formes d'ús quotidià i familiar per a la gent dels pobles, encara que no simultàniament a la mateixa regió de Grècia. Kazantzakis —Anna Murià el compara, en aquest sentit, amb Jacint Verdaguer¹⁴— recorregué tot el país, incloses les nombroses illes, i, amb gran cura i diligència, omplí un quadern rere l'altre amb paraules recollides a cada indret i de cada ofici, fins a enllestir un voluminós nou vocabulari de la llengua demòtica, encara no publicat. A propòsit de la llengua, el mateix Kazantzakis es manifestava així:

En l'etapa crítica d'evolució que travessa la nostra llengua demòtica és natural, essencial i extremadament útil per a un creador atesorar àvidament i salvar tanta com es pugui de riquesa lingüística... La nostra llengua, per culpa de la peresa i la ignorància lingüística dels «intel·lectuals» i de la corrupció lingüística del poble sotmès a un ensenyament defectuós i a l'argot de la premsa, està en perill d'ésser deformada i emprobrada.

A l'edat de quaranta-vuit anys, gairebé desconegut com a literat al seu país, Kazantzakis començà la primera de les set novel·les, *Alexis Zorbàs*, una obra amb fort contingut autobiogràfic que es traduí a infinitat de llengües i que li donà fama internacional. Tanmateix, el reconeixement mundial li arribà a les darreries dels anys cinquanta amb les novel·les anomenades «cristianes», i se'l comparà, en qualitat literària i en pensament, amb l'escriptor francès Georges Bernanos, que tingué una gran influència a Europa durant el període d'entreguerres. Això s'explica pel fet que Kazantzakis fou un intel·lectual de forta preocupació ètica i, per aquesta raó, obert a moltes influències culturals i religioses. Els primers anys juxtaposà les idees nihilistes de Nietzsche, el vitalisme filosòfic de Bergson, l'estètica idealista i un fort sentiment d'identitat cultural que, com ja hem dit, el portà a defensar la llengua demòtica com a forma natural d'expressió literària.

A aquesta barreja, s'hi ha d'afegir, a l'inici de la dècada dels anys vint, la fascinació pel budisme, el comunisme i l'ascètica cristiana. D'aquest període de recerca espiritual sorgirà un ideal de vida: l'objectiu de la vida humana és la transsubstanciació de la matèria en esperit. La càrrega religiosa de la seva obra culminarà amb les dues últimes novel·les, *El Crist de nou crucificat* i *La temptació de Crist*, obres que provocaren un gran enrenou dins i fora de Grècia a causa de la recreació lliure i humana que l'autor féu de la vida i passió de Jesucrist. Aquesta posició li valgué, com ja hem dit, l'excomunió per part de l'església ortodoxa, però també del Vaticà, que inclogué ambdues obres a la llista de llibres prohibits.

14. MURIÀ, A. «Kazantzakis i Verdaguer: El català demòtic». *Serra d'Or*, 343 (maig 1988), p. 41-42.

* * *

El Crist de nou crucificat és, en paraules de Joan Sales, «una de les màximes novel·les cristianes de tots els temps». ¹⁵ L'argument de l'obra se situa als anys vint, a Licovrisí, un poble grec d'Àsia Menor sota domini otomà, on hi ha la tradició de representar la Passió de Crist cada set anys. El papàs Grigoris i els dignataris de la vila trien les persones que hi prendran part l'any següent: el paper de Jesucrist recau en Manoliós, un humil pastor, mentre que el baster Panaiotaros —amant de la vídua Katerina, dona mundana triada per fer de Maria Magdalena—, farà, malgrat la seva oposició inicial, de Judes. Mentrestant, arriba un grup de camperols grecs, encapçalat pel seu capellà, que ha estat foragitat pels turcs de les seves terres, en demanda d'auxili i hospitalitat. Els rics del poble i el papàs Grigoris, que veuen perillar la pau amb els turcs i la seva posició privilegiada, no només els neguen qualsevol ajut sinó que intenten fer-los fora, amb el pretext que porten amb ells el còlera. L'humil pastor i la prostituta, identificats amb els personatges bíblics que encarnen, intenten portar la concòrdia i la solidaritat, però la negativa dels nou vinguts d'abandonar la contrada provocarà l'enfrontament entre germans i una sagrant matança.

No és casualitat que un cristià convers com Sales, per a qui «tot està amarat de Déu, fins la revolució», ¹⁶ sentís fascinació per aquesta obra també d'un cristià «tardà», com la va sentir per *Els germans Karamàzov* de Dostoievski, «l'obra màxima de la novel·la cristiana universal». ¹⁷ En certa manera, Sales inventa un Kazantzakis a la mesura del seu cristianisme de base, com quan l'anomena «convertit tardà, treballador de l'Hora onzena». ¹⁸ Tanmateix, la vida i l'obra de Kazantzakis, com explica Berenguer Amenós, «no ens permet adscriure'l a cap sistema filosòfic ni a cap religió positiva. [...] Entranyablement religiós, profundament cristià, és essencialment antidogmàtic...». ¹⁹

Si fem un cop d'ull a les traduccions del Club Editor veurem que totes presenten elements comuns que s'adiuen força amb el tarannà tant literari com personal de Sales. Aquestes obres són plenes de personatges irrepetibles, naturaleses humanes úniques que es debaten entre el bé i el mal, entre fortes contradiccions ètiques, a la recerca d'un element religiós intangible que doni sentit a les seves vides. Sales se sent còmode en aquest terreny de la redempció humana i del camí que mena a Jesucrist i considera aquesta novel·la l'obra mestra de Kazantzakis precisament perquè l'autor «fa el pas decisiu cap a la fe cristiana pura i simple». ²⁰ Aquests eren les temàtiques i els escriptors que interessaven a Sales per damunt de tot: en una entrevista a *Serra d'Or*, responent a la pregunta de quin llibre editaria immediata-

15. SALES, J. «Advertiment del traductor» (a la tercera edició). A: KAZANTZAKIS, N. *El Crist de nou crucificat*. 9a ed. Barcelona: Club Editor, 1980, p. 10.

16. SALES, J. *Cartes a Màrius Torres*. Barcelona: Club Editor, 1976, p. 104.

17. EL CLUB DELS NOVEL·LISTES. «Nota dels editors catalans». A: DOSTOIEVSKI, F. *Els germans Karamàzov*. Barcelona: Club Editor, 1961, p. 7 i 8.

18. SALES, J. *Op. cit.*, p. 12.

19. BERENGUER AMENÓS, J. «Introducció». A: KAZANTZAKIS, N. *Alexis Zorbàs*. *Op. cit.*, p. 15-16.

20. SALES, J. *Op. cit.*, p. 11.

ment, contestà: «*El Diari d'un rector de poble*, de Bernanos. Fa prop de tres anys que lluitem per aconseguir el dret de publicar-lo en versió catalana. El considero la màxima novel·la del segle XX».²¹

* * *

Acarar-se a la figura de Joan Sales no és una tasca senzilla, perquè es tracta d'una de les personalitats més complexes i contradictòries de la intel·lectualitat catalana de postguerra sobre la qual han parlat a bastament, bé en articles, memòries o estudis, Carme Arnau, Montserrat Bacardí, Mercè Ibarz, Núria Folch, Joan Triadú, Joan Samsó o Francesc Vallverdú, entre d'altres. Joan Triadú i Carme Arnau glosen la figura literària de l'autor d'*Incerta memòria*, els anys d'exili a Mèxic que tant van influir en el Sales escriptor i la complexitat d'aquesta novel·la.²² Montserrat Bacardí analitza la tasca del Sales editor i traductor al capdavant del mític «El Club dels Novel·listes», els criteris de traducció d'aquesta col·lecció i el compromís ideològic amb Catalunya des de les «trinxeres» de l'edició.²³ Francesc Vallverdú estudia el català de Sales i les seves innovacions lingüístiques²⁴. Joan Samsó²⁵ i Mercè Ibarz²⁶ mostren el Sales combatent cultural per Catalunya i Núria Folch aporta dades personals sobre l'home, després de la mort del seu marit.²⁷

Pel que fa al Joan Sales editor i traductor —feines gairebé indistingibles en el seu cas—, comença l'any 1957, en què s'incorpora a «El Club dels Novel·listes», col·lecció fundada el 1955 per Jaume Aymà, Xavier Benguerel i Joan Oliver. Sales es reconciliava així amb Oliver i Benguerel després de les discussions que havien tingut a l'exili a causa de l'estratègia que calia seguir per combatre la dictadura de Franco. Dos anys més tard, el 1959, Sales assumí personalment la direcció de la col·lecció, publicada ja sota el segell editorial «Club Editor S. L.», creat per ell mateix.

Sales esdevé un dels editors més eficaços en la represa cultural catalana, després de la guerra civil. Des del Club publicà i difongué algunes de les novel·les que marcarien fites en la narrativa catalana de postguerra, com *La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda i *Bearn* de Llorenç Villalonga, a més d'obres d'autors com Blai Bonet, Benguerel o M. Aurèlia Capmany i traduccions de Kazantzakis, Lampedusa, Salinger o Dostoievski, entre d'altres.

21. «Enquesta als editors catalans». *Serra d'Or* 3 (1961), p. 16.

22. TRIADÚ, J. *La cultura catalana i el poble*. Barcelona: Selecta, 1961, p. 50-51; TRIADÚ, J. «Versió final d'*Incerta glòria*». *Avui* (9-3-2001); ARNAU, C. «*Incerta glòria* de Joan Sales, una novel·la apassionada». *Serra d'Or* 295, p. 31-32.

23. BACARDÍ, M. «Joan Sales i els criteris de traducció». *Quaderns. Revista de Traducció*, 1 (1998), p. 27-38.

24. VALLVERDÚ, F. *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 124 i s.

25. SAMSÓ, J. *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, vol. II, p. 288 i s.

26. IBARZ, M. «El pensament fermat de Joan Sales». *L'Avenç*, 67 (1984), p. 12-17.

27. FOLCH, N. «Introducció». A: SALES, J. *Contes d'ahir i d'avui*. Barcelona: Club Editor Jove, 1992; FOLCH, N. «Joan Sales, mal conegut». *Serra d'Or*, 295 (1984), p. 25-29.

El ritme de producció fou més aviat lent, i foren les reedicions —*El Crist de nou crucificat* (nou reedicions), *El guepard* (cinc) o *Els germans Karamàzov* (dues)— les que van permetre la subsistència de l'editorial: «poc més de tres llibres l'any, si bé Sales, de fet, ja havia clos el catàleg el 1980 (...) Les nombrosíssimes reedicions contrabalançaren la relativa migradesa d'obres noves».²⁸

Com a traductor tingué una curta però intensa vida. En poc més de quatre anys, entre 1959 i 1963, traduí *El Crist de nou crucificat* de Kazantzakis, *Els germans Karamàzov* de Dostoievski,²⁹ *Madame Bovary* i *Salambô* de Flaubert³⁰ al castellà, *El garrell* de Loís Delluc³¹ i *Thérèse Desqueyroux* de François Mauriac.³² Al costat de Sales, en el Club trobem traductors com Ferran Canyameres, Lluís Ferran de Pol, Joan Fuster, Joan Oliver, Ramon Planes o Llorenç Villalonga, que, a part de publicar-hi obra pròpia, es feren càrrec de les traduccions que la col·lecció editava.

Com assenyala Montserrat Bacardí, l'estratègia editorial de Sales, articulada sobre dos eixos fonamentals, el deure intel·lectual amb Catalunya i la seva llengua, influïren també en el Sales traductor, fins al punt de convertir-se en veritables criteris de traducció tal com els entenem avui dia.³³ En primer lloc, tenia com a objectiu la voluntat de publicar novel·la catalana o en català (traduccions) «perquè precisament els franquistes ho volien impedir i perquè era l'única manera de fer una literatura contemporània nacional».³⁴ Després, l'edició d'obres que arribessin al gran públic i que permetessin tirar endavant l'editorial com a negoci rendible dins d'un país intel·lectualment normalitzat: «una literatura sense lectors no té sentit», deia Sales al pròleg d'*El garrell*, i afegia: «he rebutjat totes les novel·les que eren difícils de llegir [...] El públic vol novel·les que li contin una història, amb un principi i un final».³⁵ En aquest sentit, i per apropar-se al públic, engegà una campanya de venda per subscripció alhora que potenciava l'estètica i el disseny de les edicions: tapa dura, sobrecoberta il·lustrada, impressió del text espaiosa...

En tercer lloc, la voluntat d'arribar a un públic ampli exigia un replantejament del model de llengua literària de la col·lecció. Segons Sales, s'havia d'evitar l'excessiu purisme del català d'aquell moment de reconstrucció lingüística i inclinar-se per un registre més proper al català parlat, ric i genuí, una mica a la manera de Verdaguier, sense caure en una llengua barbaritzada. En darrer terme, i deixant de banda els criteris «morals» de selecció dels textos, que Sales admetia aplicar a l'hora de publicar una novel·la —«no he acceptat mai una novel·la que faci, per exemple, una apologia de l'homosexualitat»³⁶—, la col·lecció havia d'esdevenir un espai d'expressió lliure, davant la falta de mitjans de comunicació que parlessin de literatura catalana, per als escriptors catalans del moment.

28. BACARDÍ, M. *Op. cit.*, p. 28.

29. DOSTOIEVSKI, F. *Els germans Karamàzov*. Traducció de Joan Sales. Barcelona: Club Editor, 1961.

30. FLAUBERT, G. *Madame Bovary. Salambô*. Traducció de Joan Sales. Barcelona: Vergara, 1962.

31. DELLUC, L. *El garrell*. Traducció de Joan Sales. Barcelona: Club Editor, 1965.

32. MAURIAC, F. *Thérèse Desqueyroux*. Traducció de Joan Sales. Barcelona: Vergara, 1963.

33. BACARDÍ, M. *Op. cit.*, p. 28-30.

34. IBARZ, M. *Op. cit.*, p. 15.

35. SALES, J. «Pròleg del traductor català». A: DELLUC, L. *El garrell*. Barcelona: Club Editor, 1963, p. 12.

36. IBARRZ, M. *Op. cit.*, p. 15.

Amb aquests criteris, les traduccions tenien un paper secundari i limitat a la progressiva normalització cultural del país. Dels setanta-cinc títols de la col·lecció, només dotze corresponen a traduccions. La seva idea del valor de les traduccions dins d'una literatura queda recollida a «Els òrsides», el polèmic article dedicat als seguidors d'Ors:

Traduir és cosa necessària i normal; i tant ho és, que no té a penes importància, ni —fora de casos singularíssims— cal esmentar-lo en la història literària d'un país. Quan un país és sa, la tasca de traduir es fa modestament, en silenci. I es fa de tal manera que vénen a ser traduïdes obres de literatures estrangeres molt diverses, les quals, neutralitzant-se les unes a les altres, no pertorben els caràcters nacionals del país on són traduïdes.

Però si una literatura estrangera és introduïda en massa en un país, sense guardar proporció amb les altres, i sobretot si no hi ha motiu per justificar la desproporció, cal sospitar que es tracta d'un cas de provincianisme del país traductor respecte del traduït.³⁷

Sales reprenia així la línia editorial de L'Avenç, per exemple, basada en la publicació de traduccions com a vehicle i símptoma, a la vegada, de normalitat literària. En aquest sentit, que es traduís directament o indirectament, com passava a la «Biblioteca Popular de L'Avenç», era d'una importància relativa. A més, Sales trià hàbilment novel·les de llengües poc conegudes, com el rus, o minoritàries i amb similars problemes de fixació lingüística que el català, com ara el grec modern, el noruec, el neerlandès o l'occità. Com assenyala Montserrat Bacardí, aquesta tria no fou gratuïta: «obeïa a un anhel d'obertura a Europa, gairebé indefectible, segons Sales, en les nacions petites».³⁸ Ell mateix ho expressava així: «Són els països d'una extensió anàloga als nostres aquells on més fàcilment pot florir l'esperit cosmopolita. (...) La mateixa modicitat de la seva àrea o de la seva població els impedeix de recloure's en cap aïllament».³⁹

Les traduccions de Sales, en definitiva, com la seva prosa de creació, posseeixen una força i una exactitud que l'apropen i l'identifiquen amb l'autor i l'obra traduïda, sigui directament o indirectament, i el converteixen en un dels grans traductors de les lletres catalanes.

* * *

Pel que fa a l'edició, *El Crist de nou crucificat* es publicà l'octubre de 1959 a «El Club dels Novel·listes» en un volum doble de la col·lecció (números 12 i 13). Des de llavors, fins al 1980, la novel·la fou reeditada, com ja hem esmentat, nou vegades (1959, 1960, 1963, 1965, 1966, 1967, 1972, 1976 i 1980), gairebé una edició cada dos anys, fet que demostra el gran èxit d'acollida que va tenir entre

37. SALES, J. «El òrsides». *Quaderns de l'Exili*, 12 (març-abril 1945), p. 7.

38. BACARDÍ, M. *Op. cit.*, p. 6.

39. SALES, J. (1965). «Pròleg de Joan Sales a la 4a edició». A: VILALLONGA, LL. *Mort de dama*. 15a ed. Barcelona: Club Editor, 1988, p. 32-33.

els lectors. La primera edició comptava amb un breu «Advertiment del traductor».⁴⁰ A les posteriors reedicions, Sales afegirà nous «advertiments», fins a l'últim i definitiu de la sisena edició, l'any 1967.

Com a particularitats, cal assenyalar que l'edició no recull el nom de Kazantzakis amb la «s» final corresponent al cas recte, en funció de subjecte, sinó sense, absència que en grec indica la forma en funció de complement directe o de complement de nom (acusatiu i genitiu). Aquesta incorrecció en la transcripció de la grafia del nom també és present a l'edició francesa que Sales, tal com ell indica, va fer servir. De fet, el costum de les edicions antigues gregues era posar el nom de l'autor en genitiu, de manera que a les edicions apareix el nom com a *Nikou Kazantzaki*, és a dir, «obra de Nikos Kazantzakis».

Una altra particularitat de la primera edició és que els drets de la traducció pertanyen al Club Editor, S. L, mentre que a partir de la segona edició el propietari dels drets passa a ser Joan Sales, encara que no anomenant-la directament traducció sinó «adaptació catalana». De fet, als títols de crèdit del llibre no es parla mai de «traducció» sinó d'«adaptació catalana» i de «versió catalana». Potser es tracta d'una ambigüitat volguda per part del traductor que, tal com indica al pròleg de la primera edició, manifesta no conèixer el grec modern i haver consultat quatre edicions en llengües més entenedores. Tanmateix, Sales considera que el que ell fa és traduir (i no versionar) quan diu, referint-se a l'assessorament lingüístic de Carles Ribà:

El Club li tenia demanada una revisió total de la *traducció* abans de passar a les linotips (...) però ja havíem pogut consultar-li de viva veu algunes de les principals dificultats que planteja, a un *traductor* que vulgui ser fidel, l'estil del gran novel·lista grec.⁴¹

Tampoc no apareix el *copyright* de l'original grec ni cap referència a les edicions emprades per a la traducció. Segons Maria Bohigas, néta de Joan Sales, el Club obtingué els drets de l'editorial francesa Plon, que l'any 1954 havia publicat la traducció de Pierre Amandry. És possible que Plon disposés dels drets d'edició en altres llengües, però en qualsevol cas als títols de crèdit no se'n fan esment i la qüestió roman incerta, si tenim en compte el zel amb què l'Editorial Kazantzakis, al capdavant de la qual hi havia Heleni N. Kazantzaki, la dona de l'escriptor, vetllava pels seus interessos. A tall d'exemple, l'edició d'*Alexis Zorbàs* publicada per l'editorial Vergara l'any 1965, sí que conté les referències a l'edició grega i als drets d'autor.

A partir de la sisena edició, a la sobrecoberta del llibre hi apareixen, segurament com a reclam publicitari, dos fotogrames de la versió cinematogràfica de Jules Dassin, una coproducció francogrega que aconseguí força èxit al festival de Cannes de l'any 1957, a la projecció de la qual assistí el mateix Kazantzakis.

40. SALES, J. «Advertiment del traductor» (a la primera edició) A: KAZANTZAKIS, N. *El Crist de nou crucificat*. Barcelona: Club Editor, 1959, p. 7-8.

41. *Ibidem*, p. 7.

A les tapes interiors de la sobrecoberta hi ha una breu semblança de l'escriptor, en què es lloa la seva importància literària.

* * *

Com ja hem assenyalat, la primera edició de 1959 anà acompanyada d'un breu «Advertiment del traductor». Al llarg de les reedicions successives, Sales incorporarà nous pròlegs, fins a arribar al de la sisena reedició, l'any 1967, que considerarà l'últim, tot advertint que no se n'hi afegiran de nous en futures reedicions. En línies generals, quan analitzem el pròleg de la primera edició, se'ns plantegen dues qüestions: la primera és el fet que es tracti d'una traducció indirecta; la segona té a veure amb els criteris lingüístics, que Sales empra per tal d'adaptar-se a l'estil no gens fàcil de Kazantzakis.

Pel que fa a la traducció indirecta del text, cal recordar que era pràctica habitual a la col·lecció i que quatre de les dotze traduccions aparegudes van ser traduccions indirectes, és a dir, per mitjà d'una o de diverses llengües interposades. Tal com assenyalava Montserrat Bacardí,

Es tracta d'un mètode tan antic com la traducció mateixa, molt esgrimit en l'acostament de llengües remotes o minoritàries fins ben entrat el segle xx, i que compta amb exponents tan memorables com les versions del xinès [...] d'Ezra Pound o, a casa nostra, amb les de Marià Manent a partir de la interpretació anglesa d'Arthur Waley.⁴²

Això no vol dir, però, que no es tingués en compte el text original: normalment els traductors del Club van comptar amb l'ajut de coneixedors de l'idioma original perquè els assessoressin. És el cas de Carles Riba per al *Crist* i de l'eslavista August Vidal per a *Els germans Karamàzov*, de Dostoievski, ambdues traduccions de Sales, però també de Ferran Canyameras que versionà *El bon assassí*, d'Antoon Coolen, gràcies a la traducció literal del neerlandès que li féu a l'exili Marcel·la Schlomer, que coneixia el català, o de Joan Fuster que traduí *La quarta vigília*, de Johan Falkberget, desconeixent completament el noruec, a partir del francès, amb una revisió del text de June Nyström de Vila-Abadal. En tots els casos els traductors no se n'amaguen. Les paraules de Joan Fuster són il·lustradores de l'ús que es va fer de la traducció indirecta: «allà on la meua competència no arribava, he mirat que hi arribés la meua bona voluntat: és tot el que puc dir com a disculpa».⁴³ També la justificació del mètode només en casos en què la traducció de l'original, no essent factible, era, tanmateix, necessària per al desenvolupament normal d'una llengua mancada de traduccions com era el català d'aquella època. O, com en el cas de Sales, quan apel·la al criteri d'autoritat del docte assessor: «quan diferien les quatre versions que nosaltres preñem com a base [...], o quan cap de les quatre no ens donava la sensació de l'original, acudíem a la consulta directa del nostre insigne

42. BACARDÍ, M. *Op. cit.*, p. 9.

43. FUSTER, J. «Pròleg del traductor». A: FALKBERGET, J. *La quarta vigília*. Barcelona: Club Editor, 1965, p. 15.

humanista»,⁴⁴ és a dir, de Riba. A més, Sales no considerava que el desconeixement de la llengua original fos un obstacle insalvable si el traductor era capaç d'identificar-se amb l'autor, amb el seu estil, amb les seves idees. És, de fet, un dels postulats editorials que havia empès la col·lecció i que un dels seus membres, Xavier Benguerel, expressava de la manera següent: «El Club dels Novel·listes cregué que el que importava per damunt de tot era que el traductor s'identifiqués amb l'esperit i l'estil de l'obra [...] fins al punt que el lector, llegint-la, arribés a oblidar que llegia una traducció».⁴⁵ O com deia Fuster al pròleg de *La quarta vigília*: «he procurat que la meua intervenció no resti a la prosa de Falkberget, al ritme del relat, a la plàstica de les descripcions, cap dels seus atractius».⁴⁶

I, malgrat les possibles objeccions que aquests criteris plantegen, s'ha de reconèixer que bona part d'aquestes traduccions indirectes són força reeixides. En el cas d'*El Crist de nou crucificat* Sales demostra una perícia, un mestratge que, encara que pugui semblar contradictori, l'apropa molt al text grec i a l'estil de Kazantzakis.

L'advertiment de la primera edició comença, doncs, amb un breu, però sentit, homenatge pòstum a la memòria de Carles Riba, mort feia uns mesos. Carles Riba —«mestre de tots, un dels primers occidentals a conèixer i estimar Kazantzakis»,⁴⁷ en paraules de Sales—, l'havia assessorat, com ja hem dit, literàriament, lingüísticament i culturalment sobre «algunes de les dificultats que planteja, a un traductor que vulgui ser fidel, l'estil del gran novel·lista grec»⁴⁸ i hauria fet la revisió definitiva de tot el text: «la seva mort, de què portaran dol moltíssims anys les lletres catalanes, ho haurà impedit en definitiva».⁴⁹ La invocació constant a l'autoritat intel·lectual de Riba representa una hàbil justificació de Sales davant la tasca difícil que s'ha imposat de «traduir» un autor tan complex com Kazantzakis, sobretot si la traducció és indirecta. Així, informa al lector del seu desconeixent del grec modern i del clàssic, de l'ajut inestimable que Riba li procurà i de l'ús de quatre versions interposades per a la traducció:

Ignorants nosaltres del grec modern (cosa que no vol dir doctes en el grec clàssic, potser no hauríem gosat posar mans en aquesta àrdua feina de no haver comptat per endavant amb l'ajut inestimable dels seus consells [...] les quatre versions que nosaltres prenfem com a base (la francesa, la castellana, la italiana i l'anglesa)...⁵⁰

Pel que fa a l'altra qüestió, la dels criteris lingüístics que Sales volia aplicar a les traduccions del Club, l'ajut i els criteris d'autoritat de Riba també foren fonamentals. Sales maldava per introduir en la col·lecció un model de registre literari que es caracteritzés per la força, la naturalitat i la versemblança —sobretot als diàlegs —,

44. SALES, J. (1959). *Op. cit.*, p. 1.

45. BENGUEREL, X. *Relacions*. Barcelona: Selecta, 1974, p. 23.

46. FUSTER, J. (1965). *Op. cit.*, p. 14.

47. SALES, J. (1959). *Op. cit.*, p. 7.

48. *Ibidem*.

49. *Ibidem*.

50. *Ibidem*.

una llengua viva, en definitiva. En aquest sentit Riba l'informà sobre la posició lingüística de Kazantzakis respecte a l'ús de la llengua demòtica i de les crítiques que en rebé:

[...] ens explicava aquest que en el camp de les polèmiques entorn de l'ús literari del grec modern, Kazantzaki s'havia significat per la seva tendència avançada, és a dir, favorable a un marge de tolerància amb les incorreccions de la llengua viva. [...] Això li havia guanyat l'enemistat acerba de més d'un purista; un n'havia conegut Carles Riba a Atenes que preferia llegir Kazantzaki en francès perquè l'original se li feia insuportable a causa de les seves concessions al parlar popular.⁵¹

Aquestes consideracions sobre la llengua i la veu autoritzada del gran mestre serviran a Sales per a explicar i justificar els seus criteris de traducció:

Nosaltres ens hem esforçat perquè l'estil de la nostra versió fos en català l'equivalent més fidel possible d'allò que és en grec l'estil de Kazantzakis [...] que algunes de les llicències de llenguatge que el lector trobarà potser més agosarades, ens van ser suggerides o aconsellades precisament per l'immortal autor de les *Estances*.

Posar l'autoritat de Riba com a base dels criteris de traducció fou, sens dubte, una manera de «beneir» la traducció.

L'advertiment acaba amb una relació de paraules, disset en concret, que «hem deixat en la seva forma original», acompanyades del seu significat aproximat. Aquestes paraules són, majoritàriament, termes d'origen turc referits a càrrecs polítics o a estatus socials dins de l'imperi otomà (*hadji, raja, rumí*) o bé paraules d'objectes, menjars i estris propis d'aquelles contrades (*narguilé, pilaf, rakí, hodja...*). Sales evita així l'ús de notes a peu de pàgina, que en canvi farà servir en l'edició dels *Germans Karamàzov*, publicada dos anys més tard. Aquesta diferència de criteri cal cercar-la en les versions interposades que Sales emprà, en especial les franceses: la traducció del *Crist* de Pierre Amandry⁵² no conté pràcticament notes, en canvi els *Karamàzov* editat a Gallimard⁵³ sí, unes notes que Sales aprofita, tot retallant-les o ampliant-les. D'altra banda, pel que fa a la transcripció i accentuació d'aquestes paraules, així com dels noms propis que apareixen a la novel·la, Sales no aplicà el mateix rigor que amb els noms i mots russos de la traducció dels *Germans Karamàzov*: no té en compte les peculiaritats fonètiques del grec i es limita a adaptar les formes que apareixen en les edicions de consulta, fonamentalment en la versió en francès, els criteris de transcripció del qual són diferents als del català. En general fa esdrúixols la majoria de noms que en l'original són aguts, com ara *Manòlios*, per *Manoliós*, *Lènio*, per *Lenió*, *Mariori*, per *Mariorí*, etc. Pel que fa a la transcripció, usa la «y» grega inicial en noms com *Yusufakis*, per *Iusufakis*, i adapta la gutural sonora «kh» amb la grafia «ch» en noms com *Michelis*, en lloc

51. *Ibidem*.

52. KAZANTZAKIS, N. *Le Christ recrucifié*. Traduït del grec per Pierre Amandry. París: Plon, 1954.

53. DOSTOIEVSKI, F. *Les Frères Karamazov*. Traduït del rus per Henri Mongault. París: Gallimard, 1952.

de *Mikhelís*; dubta amb algunes formes i les transcriu erròniament, com el nom propi *Xaralambis*, per *Kharalambis*, etc. Com ja s'ha dit, el text final no fou revisat per Riba, que molt probablement hauria evitat aquestes deficiències de transcripció, tal com va fer August Vidal a l'edició de Dostoievski.

* * *

Tot seguit repassarem els pròlegs que van anar apareixent a les successives reedicions del llibre. A part del de la tercera edició, en què s'inclou una referència literària a Kazantzakis més àmplia, a la resta d'avertiments no hi ha cap comentari sobre la traducció que completi el de la primera edició. Tanmateix, són molt interessants perquè ens deixen veure el Sales militant, combatiu, en lluita constant per Catalunya: des del primer pròleg (1959) a l'últim (1967) transcorren divuit anys, un fet insòlit que els converteix, de passada, en un document històric per a entendre l'evolució i la recuperació cultural, lingüística i literària catalana durant el franquisme.

La segona edició del llibre⁵⁴ apareix un any després, al desembre de 1960. Sales hi afegeix un breu advertiment que no incorpora cap comentari nou sobre criteris de traducció o de revisió del text. Remarca que «la cordialíssima acollida dispensada pels lectors a aquesta versió catalana d'*El Crist de nou crucificat* [...] ha estat per a nosaltres, els homes del Club dels Novel·listes, el millor dels encoratjaments perquè la reedició al cap d'un any del text de Kazantzakis es converteix en la prova irrefutable que «ens ha confirmat en la nostra fe, aquella fe que ens va moure a emprendre'ns l'aventura temerària de llançar en la nostra llengua una col·lecció específicament consagrada a la novel·la extensa i actual»⁵⁶. L'advertiment acaba amb paraules «militants»: «Mentre el lector català respongui, com ha respost a la crida, és possible guanyar moltes batalles, malgrat totes les altres dificultats. És el lector qui decideix en definitiva de la vida o de la mort d'un llibre —i d'una literatura —.»⁵⁷

El pròleg a la tercera edició⁵⁸ (1963) conté dues parts. La primera, més breu, torna a insistir, arran de la publicació d'*El Guepard* de Lampedusa i *La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda, en l'èxit de l'empresa iniciada gairebé un decenni abans, malgrat els molts entrebancs que es plantejaven. Una d'aquestes dificultats, més enllà de la que ja representava la dictadura franquista per ella mateixa, era el silenci dels mitjans de comunicació que no donaven cap mena de difusió a les publicacions en català: «Sabíem per endavant que aquest silenci seria general i glacial, amb poquíssimes i per això mateix honrosíssimes excepcions; però teníem fe en el nostre públic, aquell públic fidel que ha fet possibles tants miracles».⁵⁹

54. SALES, J. «Advertiment del traductor». A: KAZANTZAKIS, N. *El Crist de nou crucificat*. 2a ed. Barcelona: Club Editor, 1960, p. 9.

55. *Ibidem*.

56. *Ibidem*.

57. *Ibidem*.

58. SALES, J. «Advertiment del traductor». A: KAZANTZAKIS, N. *El Crist de nou crucificat*. 3a ed. Barcelona: Club Editor, 1963, p. 9-12.

59. *Ibidem*, p. 9.

A la segona part del pròleg Sales glossa la figura humana i literària de Kazantzakis i la seva significació dins de l'anomenada literatura cristiana. Ja ho hem comentat abans i no ens hi estendrem més ara.

La quarta edició aparegué el 1965,⁶⁰ any en què es complien els deu anys de vida de la col·lecció i s'arribava a prop dels deu mil exemplars venuts d'*El Crist*. Sales aprofita l'avinentesa per a fer un repàs d'aquells deu anys d'edició: «Perdoneu-me amb aquest doble motiu una mirada endarrere i una mirada endavant —i unes consideracions que potser semblaran sentimentals, i no és que ho semblin, ho són.»⁶¹ Sales recorda els propòsits que els mogueren a crear el Club i mostra la imatge més combativa, la del soldat que lluita per Catalunya des de les trinxeres de l'edició: «el propòsit d'estendre novament, després d'una duríssima hivernada, el gust per la novel·la extensa i contemporània en català; és a dir, per lluitar en el terreny concret de la novel·la com altres compatriotes ja ho feien en altres terrenys».⁶²

Torna a fer responsable de tantes reedicions la bona acollida per part dels lectors. Sense el seu ajut la col·lecció no hauria sobreviscut el llarg hivern del franquisme:

Cap literatura no podria viure sense el suport dels lectors. Una literatura no la fan solament els que escriuen, sinó també els que llegueixen. S'escriu per ser llegit, com es parla per ser escoltat. Si la literatura catalana pogué sobreviure a aquella «duríssima hivernada», fou gràcies a uns milers de lectors fidels.⁶³

Per acabar, recorda a aquests mateixos lectors que, malgrat l'èxit d'*El Crist*, no es limitin a aquesta novel·la i es llencin «a descobrir-ne d'altres: han aparegut en efecte en aquests últims temps en la nostra llengua bon nombre de novel·les que no els defraudarien gens ni mica»⁶⁴ i que han aconseguit la coincidència de parers de crítica i lectors.

L'any 1966 apareix la cinquena edició.⁶⁵ Sales hi afegeix un breu pròleg en què dona novament les gràcies al públic i evoca amb alegria el difícil camí recorregut, «Perquè era en efecte un esdeveniment par a nosaltres, els pocs editors catalans d'aquells anys tan difícils, tota reedició d'un llibre imprès en la nostra llengua —aquella que haurien volgut reduir a la condició de dialecte inculte, no escrit ni llegit per gairebé ningú»,⁶⁶ i els canvis que any rere any es produïen al nostre país i que afectaven la llengua, la literatura i els mitjans de comunicació:

60. SALES, J. «Advertiment del traductor». A: KAZANTZAKIS, N. *El Crist de nou crucificat*. 4a ed. Barcelona: Club Editor, 1965, p. 13-15.

61. *Ibidem*, p. 12.

62. *Ibidem*, p. 13.

63. *Ibidem*, p. 13.

64. *Ibidem*, p. 14.

65. SALES, J. «Advertiment del traductor». A: KAZANTZAKIS, N. *El Crist de nou crucificat*. 5a ed. Barcelona: Club Editor, 1966, p. 15-16.

66. *Ibidem*, p. 15.

L'arbre que donaven per mort treu fulla per totes les branques. En poc temps hem vist multiplicar-se les col·leccions catalanes de llibres [...] vet aquí que ja comença a renèixer també la nostra premsa periòdica: ja l'heroica *Serra d'Or* no és l'única publicació en el nostre idioma, i sembla que el desglaç tot just començat en aquestes mateixes setmanes ja és irreversible.⁶⁷

L'advertiment acaba amb unes paraules profètiques que, en gran part, s'han fet realitat, «Dia vindrà que el fet que un llibre imprès en llengua catalana conegui cinc edicions tan copioses i seguides semblarà tan normal que farà estrany recordar quan ens ho miràvem com un esdeveniment digne de commemorar-se», i amb renovades gràcies al públic, «que està fent possibles totes aquestes victòries.⁶⁸

L'advertiment de la sisena edició⁶⁹ (1967), que fou l'últim, és una resposta pública de Sales a «algú que s'ha estranyat del que insinuàvem en la de la 3a i de la 4a». Hem de suposar que Sales es refereix als comentaris, a les crítiques que fa als advertiments d'aquestes edicions contra la premsa en castellà i controlada pel règim per l'escàs o nul ressò de la tasca editorial que es feia en català:

Pel que es veu, n'hi ha que no s'han adonat encara —Déu els conservi la innocència— que durant molts i molts anys alguns dels principals quotidians del nostre Cap i Casal van ser dirigits (posem-ho cautament en pretèrit) per escriptors tan il·lustres i sobretot tan entranyablement vinculats a la terra catalana com ara és Don Luis de Galinsoga, Don José Ramon Alonso, etc., etc.⁷⁰

Sales mostra una irònica «pietat cristiana» per a aquells que esperaven algun gest a favor de la cultura catalana d'un diari com *La Vanguardia* dirigit per Luis Martínez de Galinsoga, que l'any 1959 (l'any que es publicà *El Crist*) protagonitzà un dels escàndols de la postguerra, en queixar-se públicament que a l'església de Sant Ildefons de Barcelona es feia la missa en català. La seves protestes acabaren amb una frase —«todos los catalanes són una mierda»— que va córrer per la ciutat com la pólvora. Les protestes actives de sectors de joves catòlics catalanistes (boicot al diari, escampada de paperetes i pamflets, etc.) feren que el diari perdés vint mil subscriptors en poc temps i portà al cessament de Galinsoga. L'oposició al franquisme visqué aquesta destitució com una victòria sobre el règim i li donà forces per a uns esdeveniments polítics encara més transcendents que es produïrien al cap de poc: els fets del Palau de la Música.

El comentari irònic de Sales acaba així: «Si algú desitja més que ningú estendre-hi de tot cor un vel pietós d'oblit, som nosaltres; [...] Per ara ens hem d'aconterar, per a una llengua parlada per sis o set milions de persones, amb un mensual i un setmanari».⁷¹ Dit això, «que ens pesava sobre el cor», Joan Sales adverteix que aquesta és la salutació definitiva als lectors de futures edicions (encara tres més).

67. *Ibidem*.

68. *Ibidem*, p. 16.

69. SALES, J. «Advertiment del traductor». A: Kazantzakis, N. *El Crist de nou crucificat*, 6a. ed. Barcelona: Club Editor, 1967, p. 16.

70. *Ibidem*.

71. *Ibidem*.

Bibliografia

- ARNAU, C. «Incerta glòria de Joan Sales, una novel·la apassionada». *Serra d'Or* 295: 31-32.
- BACARDÍ, M. (1998). «Joan Sales i els criteris de traducció». *Quaderns. Revista de Traducció* 1: 27-38.
- BENGUEREL, X. (1974). *Relacions*. Barcelona: Selecta.
- CAMBÓ, F. (1924). *Visions d'Orient*. Barcelona: Editorial Catalana.
- DELLUC, L. (1965). *El garrell*. Barcelona: Club Editor.
- DOSTOIEVSKI, F. (1961). *Els germans Karamàzov*. Barcelona: Club Editor.
- FALKBERGET, J. (1965). *La quarta vigília*. Barcelona: Club Editor.
- FLAUBERT, G. (1962). *Madame Bovary. Salambó*. Barcelona: Vergara.
- FOLCH, N. (1992). «Introducció». A: SALES, J. *Contes d'ahir i d'avui*. Barcelona: Club Editor Jove.
- (1984). «Joan Sales, mal conegut». *Serra d'Or* 295: 25-29.
- GESTÍ, J. (2004). «Traduccions catalanes de literatura neogrega (1881-2003)». *Quaderns. Revista de Traducció* 11: 159-174.
- IBARZ, M. (1984). «El pensament fermat de Joan Sales». *L'Avenç* 67: 12-17.
- KAZANTZAKIS, N. (1951). *Griehische Passion*. Deutsch von Werner Kerbs. Berlín: Grunewald Herbig.
- (1954). *Le Christ recrucifié*. Traduit du grec par Pierre Amandry. París: Plon.
- (1954). *Cristo de nuevo crucificado*. Traducción castellana del francés de José Luis de Izquierdo Hernández. Buenos Aires: Lohlé.
- (1954). *Christ recrucified*. English translation by Jonathan Griffin. Cassirer: Faber.
- (1955). *Cristo di nuovo in croce*. Unica traduzione autorizzata dal neo-greco di Mario Vitti. Milano: Mondadori.
- (1959). *El Crist de nou crucificat*. Traducció de Joan Sales. Barcelona: Club Editor.
- (1966). *Alexis Zorbàs*. Traducció i pròleg de Jaume Berenguer Amenós. Barcelona: Vergara.
- (1990). *Simposi*. Traducció, pròleg i notes d'Alexis Eudald Solà. Barcelona: La Llar del Llibre.
- KAZANTZAKHIS, N. (1954). *Ο Χριστός ζανασταυρώνεται*. Αθήνα: Δίφρος.
- MAURIAC, F. (1963). *Thérèse Desqueyroux*. Barcelona: Vergara.
- MURIÀ, A. (1988). «Kazantzakis i Verdager: El català demòtic». *Serra d'Or* 343 (maig): 41-42.
- SALES, J. (1945). «El òrside». *Quaderns de l'Exili* 12 (març-abril): 7.
- SAMSÓ, J. (1995). *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. II, p. 288 i s.
- TRIADÚ, J. (1961). *La cultura catalana i el poble*. Barcelona: Selecta, p. 50-51.
- (2001). «Versió final d'Incerta glòria». *Avui* (9 de març).
- VALLVERDÚ, F. (1968). *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62.
- VERDAGUER I CALLÍS, N. (1897). «Editorial». *La Veu de Catalunya* (14 de març): 1.
- VILALLONGA, LI. (1988). *Mort de dama*. 15a ed. Barcelona: Club Editor.
- VITTI, M. (1971). *Storia della letteratura neogrega*. Torí: ERI, p. 306-328.